

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๓ “นวัตกรรมสร้างสรรค์ชุมชน และสังคมไทย ๔.๐”
วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

การอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย
Conservation and Development of Buddhist Archaeology Sites
in Loei River Basin, Loei Province

ดร.ธงชัย สิงอุดม, อีระวัฒน์ แสนคำ

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง การอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย มีวัตถุประสงค์ (๑) ศึกษาประวัติศาสตร์และความสำคัญของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย (๒) ศึกษาและวิเคราะห์แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน และ (๓) สร้างเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย

ผลการศึกษาพบว่า แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในลุ่มแม่น้ำเลยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการวิจัยมีจำนวน ๒๐ แห่ง ซึ่งสามารถแยกเป็นกลุ่มตามลักษณะของแหล่งโบราณคดีออกเป็น ๓ กลุ่ม ได้แก่ แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในวัฒนธรรมทวารวดีจำนวน ๑ แห่ง แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในวัฒนธรรมล้านช้างจำนวน ๙ แห่ง แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในวัฒนธรรมร่วมรัตนโกสินทร์จำนวน ๑๐ แห่ง ซึ่งแต่ละแห่งล้วนแต่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจและความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดีและศิลปกรรมควรแก่การอนุรักษ์และพัฒนาให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อไป

จากการวิเคราะห์แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลยพบว่า สภาพและสาเหตุปัญหาการรुकล้ำ ทำลายและละเลยการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลยที่สำคัญ ได้แก่ การบุกรุกทำลายด้วยความไม่เห็นคุณค่า ขาดการเอาใจใส่ของหน่วยงานที่รับผิดชอบ ความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี และขาดความร่วมมือการอนุรักษ์ดูแลแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาของชุมชน

แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลยสามารถทำได้โดยความร่วมมือกันของทุกภาคส่วนซึ่งแยกออกเป็น ๓ แนวทาง คือ แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีในระดับนโยบาย แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีระดับวัดและชุมชน และแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีระดับจังหวัดและองค์กรทางด้านวัฒนธรรม

จากการสร้างเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย ทำให้เกิดกระบวนการทำงานเพื่อสร้างเครือข่ายเริ่มตั้งแต่ขั้นตอนการประสานงานผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ขั้นตอนการประชุมผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ขั้นตอนการคัดเลือกคณะทำงานเครือข่ายชุมชน ขั้นตอนกำหนดบทบาทหน้าที่ของคณะทำงานเครือข่ายชุมชน ซึ่งมีการนำหลักพุทธธรรม “อปริหานิยธรรม” มาประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีเชิงบูรณาการ เพื่อที่จะนำพาให้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลยได้รับการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างจริงจังและยั่งยืนต่อไป

คำสำคัญ : แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา, ประวัติศาสตร์, ศิลปกรรม, การอนุรักษ์และพัฒนา, ลุ่มแม่น้ำเลย

ABSTRACT

The research of “The Conservation and Development for Buddhist Archaeological Site in Loei River Basin, Loei Province” had objectives : (1) to study history and importance of

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๓ “นวัตกรรมสร้างสรรค์ชุมชน และสังคมไทย ๔.๐”
วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Buddhist archaeological site in the area of Loei river basin, Loei province, (2) to study and analyze guidelines for conservation and development of Buddhist archaeological site in the area of Loei river basin, Loei province, which participation from local communities, and (3) to establish the community network of conversation and development Buddhist archaeological site in the area of Loei river basin, Loei province.

The result of the study, was found 20 Buddhist archaeological site in the area of Loei river basin, which could divided to 3 groups along styles of archaeological sites ; 1 Buddhist archaeological site in the Dvaravati culture, 9 in the Lan Xang culture, and 10 in the Rattanakosin period. Each Buddhist archaeological sites had interested historical development and there were important for history, archaeology and fine arts, should be valuable for conservation and development to highest benefits.

In addition, from the analysis of the path to the conservation and development for Buddhist archaeological sites in the area of Loei river basin, could found problems such as encroachment, destruction and lack of conservation, from many cause, such as the encroachment from depreciate, irresponsible of implicated institutions, ignorance-unknowing about archaeological site conservation, and lack of cooperation to conserved and observed local communities' Buddhist archaeological sites.

Moreover, the path of conservation and development for Buddhist archaeological sites in Loei river basin, could do by participate from all sectors, divided to 3 levels ; path of conservation and development of archaeological sites in the state policy level, the temple and local community level, and the province level especially by cultural organizations.

Finally, the establish of community networks to conservation and development for Buddhist archaeological sites in the area of Loei river basin, affected to the process of the network establish working. Starting from bring together with related persons, meeting with related persons, selected to working group of network, set the role and duty for working group of network by used the “APARIHANIYADHAMMA”, a teaching of Buddha. to applied for conservation and development, by integration, for Buddhist archaeological sites in Loei river basin will be conserved earnestly and sustainable development.

Keywords : Buddhist Archaeological Site, History, Fine Arts, Conservation and Development, Loei River Basin.

ที่มาและความสำคัญ

แม่น้ำเลยเป็นแม่น้ำสายหลักซึ่งเปรียบเสมือนเส้นเลือดใหญ่ของชาวจังหวัดเลย ไหลจากทิศใต้ไปทางทิศเหนือ แม่น้ำเลยมีต้นกำเนิดจากภูอกอกซากในเขตภูหลวง ตรงต้นน้ำชาวบ้านเรียกว่า “เลยวังไสย” เพราะน้ำใสสะอาดมาก แม่น้ำเลยลัดเลาะไปตามหุบห้วยของภูหลวง ไหลลงสู่ที่ราบในเขตอำเภอภูหลวง อำเภอวังสะพุง อำเภอเมืองเลย แล้วไหลไปบรรจบกับแม่น้ำโขงที่ปากเลย บ้านคกมาด อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย รวมความยาวของแม่น้ำเลยทั้งสิ้น ๒๓๑ กิโลเมตร แม่น้ำเลยไหลผ่านเฉพาะพื้นที่จังหวัดเลยเท่านั้น

ในพื้นที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำเลยได้มีการพบร่องรอยชุมชนโบราณและแหล่งโบราณคดีสำคัญหลายแห่ง ดังนั้นพื้นที่จังหวัดเลยมีร่องรอยการเข้ามาอาศัยอยู่ของมนุษย์ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เรื่อยมาจนถึงสมัย

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๓ “นวัตกรรมสร้างสรรค์ชุมชน และสังคมไทย ๔.๐”
วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ทวารวดี ก่อนเข้าสู่การได้รับอิทธิพลและกลายเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้าง และเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณสำคัญหลายแห่งของอาณาจักรล้านช้าง เช่น เมืองทรายขาว ในเขตอำเภอสองแคว จังหวัดน่าน เมืองเลย ในเขตอำเภอเมืองเลย เมืองปากเหืองและเมืองเชียงคาน ในเขตอำเภอเชียงคาน แหล่งโบราณคดีที่สำคัญในลุ่มแม่น้ำเลย อาทิ

แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในเขตลุ่มแม่น้ำเลยตอนต้น จากการสำรวจและขุดค้นแหล่งโบราณคดีต่างๆ ในเขตพื้นที่โครงการผามอง บริเวณส่วนหนึ่งของจังหวัดเลย อุดรธานี หนองคาย ได้พบว่ามีหลักฐานทางด้านโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์อยู่อย่างหนาแน่นเป็นกลุ่มใหญ่ อยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำเลยตอนต้น ในท้องที่อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน ในการสำรวจได้พบหลักฐานบนเนินดินหลายแห่ง ทางเจ้าหน้าที่โครงการได้ทำการขุดค้นแหล่งโบราณคดีจำนวน ๖ แห่ง พบหลักฐานทางโบราณคดีหลายประเภทไม่ว่าจะเป็นขวานหินขัดและเครื่องมือเหล็ก^๑

แหล่งโบราณคดีเมืองทรายขาว (เมืองชายขาว, เมืองซ้ายขาว, เมืองซ้าย) เป็นเมืองโบราณเก่าแก่ตั้งอยู่บนที่ราบริมฝั่งแม่น้ำเลย ห่างจากอำเภอสองแควลงมาทางทิศใต้ประมาณ ๑๒ กิโลเมตร เป็นเมืองหน้าด่านสำคัญทางทิศตะวันตกของล้านช้าง เคยมีการพบร่องรอยเนินอิฐอยู่หลายแห่งและเคยมีการพบพระพุทธรูปสำริดปางห้ามสมุทรองค์หนึ่ง มีจารึกที่ฐาน ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่วัดศรีสุทธาวาส อำเภอเมืองเลย^๒

วัดห้วยหัว เป็นวัดร้างอยู่ในเขตบ้านท่าข้าม ตำบลนาอ้อ อำเภอเมืองเลย ที่บ้านท่าข้ามมีการพบศิลาจารึกที่วัดร้างแห่งหนึ่ง ชื่อ ว่าวัดห้วยหัวอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเลย เนื้อหาในจารึกกล่าวถึงการที่พระยาวรวงษา มหาธรรมิกราช (พ.ศ.๒๑๔๑-๒๑๖๗) พระมหากษัตริย์ล้านช้างได้พระราชทานที่ดินแก่วัดนี้เมื่อ พ.ศ.๒๑๕๐ ตามที่พระยาโพธิสาลราช (พ.ศ.๒๐๖๓-๒๐๙๐) เคยพระราชทานไว้แต่เดิม ปัจจุบันศิลาจารึกวัดห้วยหัวถูกนำไปเก็บรักษาและจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเลยในมหาวิทยาลัยราชภัฏเลย^๓

โบราณสถานวัดพระธาตุ ตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านธาตุ อำเภอเชียงคาน มีการพบร่องรอยของชุมชนโบราณและซากโบราณสถานปรากฏอยู่ เคยมีการพบพระพุทธรูปมากมาย แต่เนื่องจากจีนฮ่อเข้ามารุกรานชาวบ้านจึงนำไปซ่อนโดยนำพระพุทธรูปทองคำไปซ่อนไว้ในแม่น้ำเลย ตรงที่เรียกว่าวังแสนชั้นปัจจุบันนี้ เดิมมีซากเจดีย์โบราณปรากฏอยู่ต่อมาได้มีการบูรณะครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ โดยช่างมาจากเมืองหลวงพระบาง แต่ฐานพระธาตุไม่มั่นคงแน่นหนาจึงทำให้พระธาตุพังทลายลงมาเป็นเนินดินจนถึงปัจจุบัน^๔

และแหล่งโบราณคดีบ้านนาอ้อ อยู่ในเขตบ้านนาอ้อ ตำบลนาอ้อ อำเภอเมืองเลย ในเขตบ้านนาอ้อ มีการพบโบราณสถานทางพระพุทธศาสนาหลายแห่ง อาทิ วัดศรีจันทร์ วัดศรีชมชื่น และวัดถ้ำผาปู เป็นต้น ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๔^๕

นอกจากชุมชนโบราณและโบราณสถานดังกล่าวมานี้แล้ว มีการพบร่องรอยแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาหรือโบราณสถานต่างๆ ที่เกี่ยวกับความเป็นวัดมากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งซากสิม (โบสถ์) ซากวิหาร และซากพระเจดีย์ กระจายอยู่ตามพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำเลย ในบริเวณซึ่งเคยเป็นบริเวณชุมชนโบราณมาก่อน ส่วนใหญ่เป็นศิลปะสถาปัตยกรรมแบบลาว และมีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๔

^๑ สุรพล ดำริห์กุล, แผ่นดินอีสาน, (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๔๙), หน้า ๒๓-๓๒.

^๒ สุรศักดิ์ ศรีสำอาง, ลำดับกษัตริย์ลาว, (กรุงเทพฯ: สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๕๓-๕๕.

^๓ อ่างแล้ว, สุรศักดิ์ ศรีสำอาง, ลำดับกษัตริย์ลาว, หน้า ๑๖๓.

^๔ ชีระวัฒน์ แสนคำ, “ประวัติศาสตร์โบราณคดีในลุ่มน้ำบนเส้นทางโขง-น่านตอนล่าง”, อารยธรรมศึกษา โขง-สาละวิน, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๔): หน้า ๑๒๑.

^๕ ชีระวัฒน์ แสนคำ, “เว้ากู่ที่วัดศรีจันทร์ บ้านนาอ้อ: มรดกพุทธศิลป์ที่ทรงคุณค่าแห่งจังหวัดเลย”, นิตยสาร ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ ๓๕ ฉบับที่ ๗ (พฤษภาคม ๒๕๕๗): หน้า ๑๑๙-๑๒๐.

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๓ “นวัตกรรมสร้างสรรค์ชุมชน และสังคมไทย ๔.๐”
วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

จากที่กล่าวมาข้างต้นก็จะเห็นได้ว่า ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลยซึ่งเป็นเส้นเลือดใหญ่ของชาวจังหวัดเลย ได้มีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญมากมายกระจายอยู่ตลอดลุ่มน้ำ ซึ่งล้วนแล้วแต่มีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปกรรม ความเชื่อ วัฒนธรรมและการท่องเที่ยว

ที่ผ่านมา แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาหลายแห่งในลุ่มแม่น้ำเลยได้ถูกทำลายจากกลุ่มมิชชันนารี โดยความพยายามขุดหาสิ่งของมีค่า และถูกละเลยจากการอนุรักษ์จนทำให้ส่วนประกอบทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมภายในแหล่งโบราณคดีนั้นๆ ได้รับความเสียหาย หากปล่อยทิ้งไว้ให้เป็นไปตามกาลเวลาโดยไม่มีการอนุรักษ์และพัฒนานั้น คุณค่าและความสำคัญของแหล่งโบราณคดีซึ่งเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา ก็คงไม่เหลือให้พุทธศาสนิกชนได้ศึกษาเรียนรู้ตามไปด้วย

แม้ว่าประเทศไทยจะมีพระราชบัญญัติโบราณวัตถุโบราณสถาน ฯลฯ มาตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๐๔ มีอนุสัญญาระหว่างประเทศ และทำสัญญากับบางประเทศเพื่อป้องกันการนำเข้า-ส่งออกโบราณวัตถุที่ผิดกฎหมาย^๒ เช่น โบราณวัตถุและศิลปวัตถุที่เป็นหลักฐานความเป็นมาของประเทศชาติ จะซื้อขายได้ก็เฉพาะสิ่งของที่เป็นสมบัติส่วนตัวที่ได้รับเป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษผู้สร้างขึ้นมาเท่านั้น แต่กระนั้นก็ยังมีการซื้อขายโบราณวัตถุอันเป็นสมบัติของชาติกันอย่างกว้างขวาง มิได้เกรงกลัวอาญาของกฎหมายเลยวิธีเดียวที่อาจช่วยแก้ปัญหานี้ได้คือ กระตุ้นจิตสำนึกของคนให้มีคุณธรรม ให้มีความรู้สึกผิดชอบที่จะร่วมแรงร่วมใจอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุของประเทศ ให้เป็นสมบัติวัฒนธรรมของบ้านเมืองมิใช่เป็นสมบัติส่วนตัว ทั้งนี้จะต้องรื้อกระบวนทัศน์ที่ฝังแน่นเป็นต้นไป เพราะพรุ่งนี้ก็อาจสายไปเสียแล้ว

ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงเล็งเห็นความสำคัญและความจำเป็นอย่างเร่งด่วนในการศึกษาและอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย ก่อนที่แหล่งโบราณคดีเหล่านี้จะถูกทำลายโดยการกระทำของประชาชนที่ปราศจากความรู้ความเข้าใจ โดยดำเนินการสำรวจศึกษาแหล่งโบราณคดี เพื่ออนุรักษ์และพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น สำหรับนักเรียน นักศึกษา เยาวชน ตลอดจนประชาชนในท้องถิ่นและนักท่องเที่ยว ได้เกิดความรู้ความเข้าใจและความภาคภูมิใจ นำไปสู่ความร่วมมือร่วมใจที่ลุ่มลึกในการดูแลและอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและมรดกทางวัฒนธรรมที่บ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองของท้องถิ่นและประเทศชาติแบบมีส่วนร่วมให้คงอยู่สืบไป

ทั้งนี้ หากมีการศึกษาถึงแนวทางการพัฒนาเป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา ก็จะเป็นการสอดคล้องกับกระแสการท่องเที่ยวทางธรรมชาติและวิถีวัฒนธรรมที่กำลังได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก เช่น ภูเรือ ภูกระดึงและชุมชนวัฒนธรรมเชียงคาน เป็นต้น ถือเป็นการกระตุ้นการท่องเที่ยวและกระจายรายได้ไปยังชุมชนต่างๆ ตลอดจนทำให้นักท่องเที่ยวได้รับความรู้และตระหนักถึงความสำคัญของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา อันจะเป็นการสอดคล้องการท่องเที่ยวในภูมิภาคที่เกิดขึ้นหลังการก้าวสู่การเป็นประชาคมอาเซียนในปลายปี พ.ศ.๒๕๕๘ ซึ่งจังหวัดเลยจะมีความได้เปรียบเนื่องจากอยู่ติดกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มีเส้นทางคมนาคมติดต่อถึงการโดยสะดวก และมีความคล้ายคลึงทางวัฒนธรรมระหว่างกันด้วย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และความสำคัญของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย

๒. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย

^๒ กรมศิลปากร, พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๐๔ แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ.๒๕๓๕ พร้อมด้วยระเบียบ ประกาศ และคำสั่งที่เกี่ยวข้อง, กรุงเทพฯ: กลุ่มงานนิติการ สำนักงานเลขาธิการกรม กรมศิลปากร, ๒๕๔๑.

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๓ “นวัตกรรมสร้างสรรค์ชุมชน และสังคมไทย ๔.๐”
วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๓. เพื่อสร้างเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำ
เลย จังหวัดเลย

วิธีดำเนินการวิจัย

โครงการวิจัยนี้ เป็นการวิจัยทั้งในเชิงเอกสารและการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑. การศึกษาในเชิงเอกสาร และเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ใน
แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย จากหนังสือ งานวรรณกรรม งานวิจัย

๒. การจัดทำเครื่องมือจัดเก็บข้อมูล

(๑) การสร้างแบบสัมภาษณ์เพื่อให้ครอบคลุมเนื้อหาตามวัตถุประสงค์

(๒) การสร้างแบบสำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย

๓. การศึกษาภาคสนาม โดย

(๑) การสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อศึกษาความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในลุ่มแม่น้ำ
เลย แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในลุ่มแม่น้ำเลยโดยการมีส่วนร่วมของ
ชุมชน และแนวทางการสร้างเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่ม
แม่น้ำเลย

(๒) ประชุมกลุ่มย่อยเพื่อตรวจสอบข้อมูลประวัติศาสตร์และลักษณะพุทธศิลป์แล้วหาข้อสรุปร่วมกัน
ในแต่ละแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในลุ่มแม่น้ำเลย

(๓) การประชุมเชิงปฏิบัติการ เพื่อสร้างเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทาง
พระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย

๔. การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการเรียบเรียง การวิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูลจากแหล่งต่างๆ โดย
การวิเคราะห์เนื้อหา

๕. การนำเสนอข้อมูล ใช้การพรรณนาวิเคราะห์เพื่อให้เห็นความสำคัญทางประวัติศาสตร์และพุทธ
ศิลป์ของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในลุ่มแม่น้ำเลย ตลอดจนแนวทางอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดี
ทางพระพุทธศาสนาในลุ่มแม่น้ำเลย และการสร้างเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทาง
พระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย
จังหวัดเลย มีวัตถุประสงค์ (๑) เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์และความสำคัญของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาใน
บริเวณลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย, (๒) เพื่อศึกษาและวิเคราะห์แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทาง
พระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย และ (๓) เพื่อสร้างเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์และพัฒนาแหล่ง
โบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย โดยคณะผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากการศึกษา
เอกสาร การสัมภาษณ์ การประชุมเชิงปฏิบัติการ ประชุมระดมความคิดเห็น และการสังเกตจากการลงพื้นที่
ภาคสนาม วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้วิธีพรรณนาวิเคราะห์ สามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

**ประวัติศาสตร์และความสำคัญของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย
จังหวัดเลย**

ผู้วิจัยได้ทำการสำรวจและศึกษาประวัติศาสตร์และความสำคัญของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา
ในลุ่มแม่น้ำเลย ในเขตอำเภอภูหลวง อำเภอวังสะพุง อำเภอเมืองเลย และอำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย จากการ
สำรวจภาคสนามพบแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่มีความเกี่ยวข้องกับประเด็นการวิจัยทั้งสิ้น ๒๐ แห่ง ซึ่ง
สามารถแยกเป็นกลุ่มตามลักษณะของแหล่งโบราณคดีได้ดังนี้

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๓ “นวัตกรรมสร้างสรรค์ชุมชน และสังคมไทย ๔.๐”
วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในวัฒนธรรมทวารวดี

แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในวัฒนธรรมทวารวดีในกลุ่มแม่น้ำเลยพบเพียงแห่งเดียวคือ แหล่งโบราณคดีวัดพัทธสีมาราม บ้านปุงผักก้าม ตำบลวังสะพุง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย มีกลุ่มโบสถ์มาหินวัฒนธรรมทวารวดีจำนวนกว่า ๓๐ หลัก ที่พบในเขตบ้านปุงผักก้าม บ้านนาหลัก ตำบลวังสะพุง บ้านห้วยทรายคำ บ้านน้อยนา ตำบลศรีสงคราม และวัดพัทธสีมาราม ส่วนใหญ่เป็นหินทรายสีขาว บางส่วนเป็นหินทรายสีแดง มีหลากหลายขนาด มีรูปสลักลักษณะใกล้เคียงกับศิลปะทวารวดี ส่วนใหญ่มีรูปสลักคล้ายสถูปเจดีย์ โบสถ์ที่มีอักษรประกอบศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเลยได้ทำสำเนาจารึกไว้พบว่าเป็นอักษรอินเดียได้ (อักษรปัลลวะ) จำนวน ๑๒ บรรทัด ตัวอักษรลบเลือนอ่านได้เป็นบางคำ ลักษณะอักษรรูปแบบนี้สันนิษฐานว่าเป็นรูปแบบอักษรช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖

แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในวัฒนธรรมล้านช้าง

บริเวณกลุ่มแม่น้ำเลยเป็นพื้นที่เก่าแก่และเคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้าง ทำให้มีการพบร่องรอยแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาหรือโบราณสถานต่างๆ มากมาย เช่น สิม (โบสถ์) วิหาร พระพุทธรูปและพระเจดีย์ กระจายอยู่ตามพื้นที่ราบลุ่มซึ่งเคยเป็นบริเวณชุมชนโบราณมาก่อน แต่หลักฐานทางศิลปะสถาปัตยกรรมที่ยังสมบูรณ์อยู่ค่อนข้างมากที่สุด คือ พระพุทธรูปและพระเจดีย์ ซึ่งยังมีความสำคัญต่อจิตใจในด้านความเชื่อและวัฒนธรรมของท้องถิ่น เพราะถือเป็นปูชนียสถานและปูชนียวัตถุที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นที่กราบไหว้สักการะของพุทธศาสนิกชน จากการสำรวจในการทำวิจัยครั้งนี้พบแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มแม่น้ำเลยที่มีหลักฐานการสร้างและลักษณะทางพุทธศิลป์กรรมร่วมในวัฒนธรรมล้านช้างจำนวน ๔ แห่ง ดังนี้

๑. แหล่งโบราณคดีวัดยอดแก้ว ตั้งอยู่บ้านนาหว้า ตำบลทรายขาว อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย มีโบสถ์และพระประธานภายในโบสถ์เป็นหลักฐานโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ โบสถ์วัดยอดแก้วเป็นโบสถ์ก่ออิฐที่มีเครื่องบนเป็นไม้ เดิมเป็นอาคารโถง เสาไม้ ต่อมาได้มีการบูรณะใน พ.ศ. ๒๕๑๕ และพระประธานในโบสถ์วัดยอดแก้ว เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัยจำนวน ๒ องค์ องค์แรกมีขนาดใหญ่ประดิษฐานอยู่กึ่งกลางของโบสถ์ทั้งสององค์เป็นพระพุทธรูปศิลปะล้านช้าง ฝีมือช่างพื้นบ้าน สันนิษฐานว่ามีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๔

๒. แหล่งโบราณคดีวัดโพธิ์เย็น ตั้งอยู่ที่บ้านทรายขาว ตำบลทรายขาว อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย มีพระพุทธรูปหลวงพ่อใหญ่ พระประธานภายในโบสถ์เป็นหลักฐานโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ พระพุทธรูปหลวงพ่อใหญ่เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย ศิลปะล้านช้าง ฝีมือช่างพื้นบ้าน สันนิษฐานว่ามีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๔

๓. แหล่งโบราณคดีวัดกู่คำ ตั้งอยู่บ้านทรายขาว ตำบลทรายขาว อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย มีพระธาตุกุดเรือคำและพระประธานภายในโบสถ์เป็นหลักฐานโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ พระธาตุกุดเรือคำเดิมเป็นเจดีย์ก่ออิฐฉาบปูนเรียบๆ ไม่มีลวดลายและไม่ปรากฏประวัติการสร้างแน่ชัด เป็นพระเจดีย์ทรงแปดเหลี่ยม ศิลปะลาว อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๓-๒๔ ปัจจุบันได้รับการบูรณะจนเปลี่ยนรูปทรงใหม่ ส่วนพระประธานในโบสถ์วัดกู่คำเป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย ศิลปะล้านช้าง ฝีมือช่างพื้นบ้าน อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๔

๔. แหล่งโบราณคดีวัดโพธิ์ชัยมงคล ตั้งอยู่ที่บ้านนาโป่ง ตำบลนาโป่ง อำเภอเมืองเลย จังหวัดเลย แหล่งโบราณคดีวัดโพธิ์ชัยมงคลมีวิหารพระเจ้าใหญ่และพระพุทธรูปพระเจ้าใหญ่เป็นหลักฐานโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ วิหารพระเจ้าใหญ่เป็นอาคารวิหารพระเจ้าใหญ่เป็นโบราณสถานสำคัญของวัด เป็นงานฝีมือช่างญวน อายุราวช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ส่วนพระพุทธรูปพระเจ้าใหญ่เป็นพระพุทธรูปพระประธานในวิหารพระเจ้าใหญ่ เป็นพระพุทธรูปก่ออิฐถือปูน ปางมารวิชัย เป็นพระพุทธรูปศิลปะล้านช้าง ซึ่งสันนิษฐานว่ามีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๓-๒๔

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๓ “นวัตกรรมสร้างสรรค์ชุมชน และสังคมไทย ๔.๐”
วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๕. แหล่งโบราณคดีวัดศรีภูมิ ตั้งอยู่ที่บ้านแฮ่ ตำบลกุดป่อง อำเภอเมืองเลย ภายในวัดศรีภูมิมี พระพุทธรูปพระเจ้าใหญ่เป็นหลักฐานโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปพระประธานใน โบสถ์ เป็นพระพุทธรูปปูนปั้น ปางมารวิชัย ศิลปะล้านช้าง ซึ่งสันนิษฐานว่ามีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๓-๒๔

๖. แหล่งโบราณคดีวัดศรีสัตตนาคนิธิ ตั้งอยู่ที่บ้านก้างปลา ตำบลชัยพฤกษ์ อำเภอเมืองเลย แหล่ง โบราณคดีวัดศรีสัตตนาคนิธิโบสถ์ พระพุทธรูปหลวงพ่อดำตันและเจดีย์ญาณคุชา เป็นหลักฐานโบราณคดีทาง พระพุทธศาสนาที่สำคัญ โบสถ์วัดศรีสัตตนาคนิธิเป็นอาคารก่ออิฐจำนวน ๖ ห้อง สร้างเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐาน แต่ บูรณะครั้งล่าสุดเมื่อปี พ.ศ.๒๕๒๙-๒๕๓๐ หลังคามุงด้วยกระเบื้อง เป็นเพดานซ้อนกัน ๓ ชั้น พระพุทธรูปหลวง พ่อดำตันเป็นพระประธานภายในโบสถ์ เป็นพระพุทธรูปปูนปั้น ปางมารวิชัย พระพุทธรูปหลวงพ่อดำตันเป็น พระพุทธรูปศิลปะล้านช้าง สันนิษฐานว่ามีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๓-๒๔ และเจดีย์ญาณคุชาเป็นเจดีย์ศิลปะล้าน ช้าง ทรงระฆังสี่เหลี่ยม สูงประมาณ ๕ เมตร

๗. แหล่งโบราณคดีวัดพระธาตุ ตั้งอยู่ที่บ้านธาตุ ตำบลธาตุ อำเภอเชียงคาน แหล่งโบราณคดีวัด พระธาตุมีพระพุทธรูปพระเจ้าใหญ่ ซึ่งเป็นพระประธานในโบสถ์และเจดีย์พระธาตุจอมศรี เป็นหลักฐานโบราณคดี ทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ พระพุทธรูปพระเจ้าใหญ่เป็นพระพุทธรูปพระประธานในโบสถ์ เป็นพระพุทธรูปก่ออิฐ ถือปูน ปางมารวิชัย ศิลปะล้านช้าง ซึ่งสันนิษฐานว่ามีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓ และเจดีย์พระธาตุจอมศรี ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของโบสถ์ เดิมเป็นเจดีย์ขนาดเล็กเป็นที่บรรจุอัฐิของหลวงพ่อดำตัน อดีตเจ้าอาวาสวัดพระธาตุรูปแรก ต่อมาได้มีการบูรณะและเสริมองค์พระธาตุให้สูงขึ้น เป็นเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมอย่างศิลปะล้านช้าง โดยการสร้าง เสริมองค์พระธาตุนั้นน่าจะได้รับอิทธิพลรูปทรงของพระธาตุศรีสองรัก ซึ่งเป็นเจดีย์สำคัญของจังหวัดเลยเป็นหลัก

๘. แหล่งโบราณคดีวัดห้วยหัว (ร้าง) เป็นโบราณสถาน (วัดร้าง) อยู่ริมฝั่งแม่น้ำเลยทางทิศตะวันออก ตรงข้ามกับชุมชนบ้านโพนค้ายและชุมชนบ้านน้อ ตำบลนาอ้อ อำเภอเมืองเลย จังหวัดเลย ปัจจุบันวัดห้วยหัว เป็นมีซากวิหารซึ่งถือเป็นโบราณสถานขนาดใหญ่และมีความสำคัญเมื่อเปรียบเทียบกับซากวิหารอื่นตามแหล่ง โบราณคดีในลุ่มแม่น้ำเลย มีผังของวิหารหันหน้าไปทางทิศตะวันออก หันหลังให้กับแม่น้ำเลย ซากวิหารวัดห้วย หัวก่อด้วยอิฐ ปรากฏร่องรอยบันไดทางขึ้นหนึ่งทางบริเวณด้านหน้า สันนิษฐานว่าวิหารหลังนี้น่าจะได้รับอิทธิพล สถาปัตยกรรมล้านนา เนื่องจากปรากฏหลักฐานว่าพระโพนสีและสมเด็จพระไชยเชษฐาธิราชทรงมีความ เกี่ยวข้องกับการก่อกำเนิดดินให้กับวัดห้วยหัวตามที่ปรากฏในจารึก

๙. แหล่งโบราณคดีวัดเทิง (ร้าง) แหล่งโบราณคดีวัดเทิงเป็นวัดร้างปรากฏซากฐานอาคารอิฐและ พระพุทธรูปปูนปั้น รูปแบบศิลปกรรมเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนขนาดเล็ก ผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางทิศ ตะวันออก ภายในอาคารชิดกับผนังด้านทิศตะวันตก มีฐานชุกชีประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ซึ่งมี สภาพชำรุดเสียหายมาก สันนิษฐานว่าสร้างเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๔

แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในวัฒนธรรมร่วมรัตนโกสินทร์

ในพื้นที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำเลยหลังจากสงครามระหว่างสยามกับลาวในศึกเจ้าอนุวงศ์สงบลงด้วยความ พ่ายแพ้ของฝ่ายลาว ทางเมืองเลยก็มีขุนนางจากกรุงเทพฯ และหัวเมืองมาทำหน้าที่เกลี้ยกล่อมชาวเมืองที่หนีเข้าป่า ให้กลับเข้ามาตั้งถิ่นฐานดั้งเดิม การปกครองภายในเมืองเลยและบริเวณลุ่มแม่น้ำเลยจึงเหมือนกับหัวเมืองลาวอื่นๆ ที่ถูกโอนมาเป็นเมืองขึ้นของหัวเมืองใหญ่ในเขตอาณาจักรสยาม ในขณะเดียวกันรูปแบบการก่อสร้างอาคารหรือศา สนสถานต่างๆ ก็ได้รับอิทธิพลจากกรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นศูนย์กลางการปกครองมากขึ้น ทำให้พบว่าแหล่ง โบราณคดีในลุ่มแม่น้ำเลยที่ถูกสร้างขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔ จนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๖ ล้วนแต่ได้รับ อิทธิพลศิลปกรรมสกุลช่างหลวงแทบทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังมีช่างพื้นบ้านล้านนาและช่างญวนเข้ามารับจ้างทำงาน ศิลปกรรมต่างๆ ด้วย ทำให้รูปแบบศิลปกรรมมีลักษณะผสมผสานกันอย่างหลากหลายศิลปกรรม ซึ่งมีจำนวน ๑๐ แห่ง ดังนี้

๑. แหล่งโบราณคดีวัดศรีทัศน์ ตั้งอยู่ที่บ้านปากภู ตำบลเมือง อำเภอเมืองเลย แหล่งโบราณคดีวัดศรี ทัศน์มีโบสถ์ พระประธานในโบสถ์และเจดีย์ประธาน เป็นหลักฐานโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ โบสถ์

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๓ “นวัตกรรมสร้างสรรค์ชุมชน และสังคมไทย ๔.๐”
วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วัดศรีทัศน์เป็นอาคารโบราณสถานสำคัญของวัด เป็นอาคารคอนกรีตวางผังสี่เหลี่ยมจำนวน ๔ ห้อง มี ด้านข้างประดับซุ้มวงโค้งแบบฝีมืองานช่างญวน พระประธานในโบสถ์วัดศรีทัศน์เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัยจำนวน ๓ องค์ สันนิษฐานว่าพระพุทธรูปในโบสถ์วัดศรีทัศน์น่าจะได้รับอิทธิพลจากพระพุทธรูปศิลปะพื้นบ้านล้านนาที่พบในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย ในเขตตำบลนาอ้อ ตำบลเมืองและตำบลชัยพฤกษ์ อำเภอเมืองเลย ซึ่งมีช่างพื้นบ้านจากเมืองน่านได้เข้ามารับจ้างก่อสร้างศาสนสถานในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ส่วนเจดีย์ประธานวัดศรีทัศน์เป็นเจดีย์เป็นเจดีย์ศิลปะล้านช้าง ทรงระฆังสี่เหลี่ยม สูงประมาณ ๗ เมตร

๒. แหล่งโบราณคดีวัดศรีจันทร์ ตั้งอยู่ที่บ้านนาอ้อ ตำบลนาอ้อ อำเภอเมืองเลย แหล่งโบราณคดีวัดศรีจันทร์มีพระเจ้า ๕ พระองค์ ซึ่งเป็นพระประธานในโบสถ์ และเจดีย์ประธาน เป็นหลักฐานโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ พระประธานในโบสถ์วัดศรีจันทร์เป็นกลุ่มพระพุทธรูปปูนปั้นจำนวน ๕ องค์ ชาวบ้านเรียกว่าพระเจ้า ๕ พระองค์ เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย ศิลปะล้านช้าง มีลายปูนปั้นที่สง่าภูมิและรัดประคด สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓ ส่วนเจดีย์ประธานวัดศรีจันทร์เป็นเจดีย์ขนาดย่อมอยู่ทางด้านทิศใต้ติดกับตัวโบสถ์ เจดีย์มีลักษณะฐานล่างสี่เหลี่ยมแบบฐานเขียง เจดีย์องค์นี้มีทึมนานนท์ ช่างชาวเมืองน่านที่มารับจ้างสร้างศาสนสถานในเขตบ้านนาอ้อเป็นคนสร้าง

๓. แหล่งโบราณคดีวัดศรีชมชื่น ตั้งอยู่ที่บ้านนาอ้อ ตำบลนาอ้อ อำเภอเมืองเลย

แหล่งโบราณคดีวัดศรีชมชื่นมีพระประธานในโบสถ์ เจดีย์ประธาน และหอรบขัง เป็นหลักฐานโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ พระประธานในโบสถ์วัดศรีชมชื่นเป็นกลุ่มพระพุทธรูปปูนปั้นจำนวน ๓ องค์ สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ เจดีย์ประธานวัดศรีชมชื่นเป็นเจดีย์ขนาดย่อมมีลักษณะฐานล่างสี่เหลี่ยมแบบฐานเขียง มีฐานหน้ากระดานขนาดเล็กซ้อนกัน ๓ ชั้น ฝีมือช่างพื้นบ้าน ซึ่งสันนิษฐานว่าได้รับอิทธิพลจากฝีมือช่างพื้นบ้านล้านนาที่เข้ามารับจ้างก่อสร้างศาสนสถานในบ้านนาอ้อช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ส่วนหอรบขังวัดศรีชมชื่นเป็นหอรบขังเสาเดียว ก่อด้วยอิฐ มีลักษณะเป็นแปดเหลี่ยม หอรบขังวัดศรีชมชื่นมีลักษณะทางศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลศิลปะไทลื้อเป็นอย่างมาก หอรบขังหลังนี้สร้างขึ้นโดยมีทึมนานหลวงเป็นนายช่างใหญ่ ทึมนานหลวงผู้นี้เป็นช่างที่ถูกว่าจ้างมาจากเมืองน่าน

๔. แหล่งโบราณคดีวัดศรีสะเกษ ตั้งอยู่ที่บ้านท่ามะนาว ตำบลนาอ้อ อำเภอเมืองเลยแหล่งโบราณคดีวัดศรีสะเกษมีพระประธานในโบสถ์เป็นหลักฐานโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัยจำนวน ๓ องค์ สร้างโดยช่างชาวเหนือราวปี พ.ศ.๒๔๗๒

๕. แหล่งโบราณคดีวัดศรีสุมงคลาราม ตั้งอยู่ที่บ้านปากหมาก ตำบลศรีสองรัก อำเภอเมืองเลย แหล่งโบราณคดีวัดศรีสุมงคลารามมีพระประธานในโบสถ์ เป็นหลักฐานโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัยจำนวน ๕ องค์ องค์กลางเป็นพระประธานมีขนาดหน้าตักใหญ่ที่สุด ปางมารวิชัย ซึ่งมีลักษณะพุทธศิลป์ใกล้เคียงกับพระพุทธรูปศิลปะล้านช้างแบบฝีมือช่างพื้นบ้าน อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๓-๒๔

๖. แหล่งโบราณคดีวัดโพธิ์ชุม ตั้งอยู่ที่บ้านนาโคก ตำบลศรีสองรัก อำเภอเมืองเลย แหล่งโบราณคดีวัดโพธิ์ชุมมีโบสถ์ และพระประธานในโบสถ์เป็นหลักฐานโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ โบสถ์วัดโพธิ์ชุมเป็นอาคารคอนกรีตวางผังแบบมีมุขหน้า แบบ ๓ ช่วงเสาไม่รวมมุขหน้า สร้างเมื่อปี พ.ศ.๒๕๐๙ ส่วนพระประธานในโบสถ์วัดโพธิ์ชุมนั้นพระพุทธรูปภายในโบสถ์เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นจำนวน ๓ องค์ สันนิษฐานว่าพระพุทธรูปในโบสถ์วัดโพธิ์ชุมน่าจะได้รับอิทธิพลจากพระพุทธรูปศิลปะพื้นบ้านล้านนาที่พบในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลยในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๕

๗. แหล่งโบราณคดีวัดโพนทัน ตั้งอยู่ที่บ้านถิ่น ตำบลนาโป่ง อำเภอเมืองเลย แหล่งโบราณคดีวัดโพนทันมีโบสถ์และพระพุทธรูปพระเสด็จเป็นหลักฐานโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ โบสถ์วัดโพนทันเป็นอาคารคอนกรีตวางผังแบบมีมุขหน้า แบบ ๓ ช่วงเสาไม่รวมมุขหน้า ด้านหน้าทำซุ้มวงโค้ง ๓ ซุ้ม ส่วนพระพุทธรูปพระเสด็จเป็นพระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัย ศิลปะล้านช้าง ฝีมือช่างพื้นบ้าน ที่ฐานมีจารึกอักษรธรรมอีสาน แต่ถูกพอกทับด้วยสีจึงทำให้อักษรจารึกค่อนข้างเลือนราง และจารึกนี้ยังไม่ได้รับการอ่านด้วย

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๓ “นวัตกรรมสร้างสรรค์ชุมชน และสังคมไทย ๔.๐”
วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๘. แหล่งโบราณคดีวัดศรีสุทธาวาส ตั้งอยู่ที่บ้านใหม่ ตำบลกุดป่อง อำเภอเมืองเลย แหล่งโบราณคดีวัดศรีสุทธาวาสมีพระพุทธรูปศิลาปางมณฑลเมือง (หลวงพ่อหิน) พระพุทธรูปพระบางเมืองเลย และพระพุทธรูปหลวงพ่อศรีสะอาด เป็นหลักฐานโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ พระพุทธรูปศิลาปางมณฑลเมืองหรือที่ชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า “หลวงพ่อหิน” เป็นพระพุทธรูปหินแกะสลัก ปางมารวิชัย ศิลปะทวารวดีตอนปลาย มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ พระพุทธรูปพระบางเมืองเลยเป็นพระพุทธรูปยืนปางห้ามสมุทร ศิลปะล้านช้าง ฝีมือช่างท้องถิ่น มีจารึกที่ฐานสามารถอ่านถอดความได้ว่า พระพุทธรูปองค์นี้สร้างขึ้นเมื่อปีพุทธศักราช ๒๒๕๕ และพระพุทธรูปหลวงพ่อศรีสะอาดซึ่งเป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย ศิลปะล้านช้าง ฝีมือช่างพื้นบ้าน สันนิษฐานว่ามีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕

๙. แหล่งโบราณคดีวัดศรีสะอาด ตั้งอยู่ที่บ้านห้วยผุก ตำบลเขาหลวง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย แหล่งโบราณคดีวัดศรีสะอาดมีพระพุทธรูปพระเจ้าองค์ทองซึ่งเป็นพระพุทธรูปสำริด ปางมารวิชัย ศิลปะล้านช้าง ที่ฐานพระพุทธรูปพระเจ้าองค์ทองมีจารึกอักษรไทยน้อยอยู่โดยรอบ ระบุว่าสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๒๒๔

๑๐. แหล่งโบราณคดีวัดจอมมณี ตั้งอยู่บ้านจอมมณี ตำบลวังสะพุง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย แหล่งโบราณคดีวัดจอมมณีมีพระพุทธรูปหลวงพ่อจอมมณีซึ่งเป็นพระพุทธรูปสำริด ปางมารวิชัย ศิลปะล้านช้าง มีฐานพระเป็น ๓ ขา พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕

วิเคราะห์แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย

การศึกษาสภาพปัญหา แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย การวิเคราะห์เนื้อหาได้นำเอาข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างชาวบ้าน ผู้นำชุมชน พระสงฆ์ และเจ้าหน้าที่ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีและการประชุมเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน ตลอดจนการสำรวจและการสังเกตจากการลงพื้นที่ภาคสนามของคณะผู้วิจัยและผู้ช่วยนักวิจัย มารวบรวมและวิเคราะห์เป็นประเด็นต่างๆ ประเด็นที่นำมาวิเคราะห์มี ๓ ประเด็น ได้แก่ สภาพปัญหาการรुकล้ำและละเลยการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย สาเหตุของปัญหาการรुकล้ำและละเลยการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย และแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย ดังนี้

สภาพปัญหาการรुकล้ำและละเลยการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย

การศึกษาสภาพปัญหาสภาพปัญหาการรुकล้ำและละเลยการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย คณะผู้วิจัยได้จัดสภาพปัญหาออกเป็น ๒ ด้าน ได้แก่ สภาพปัญหาการรुकล้ำและทำลายแหล่งโบราณคดี และสภาพปัญหาการละเลยการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี

๑. สภาพปัญหาการรुकล้ำและทำลายแหล่งโบราณคดี ได้แก่ การทำลายแหล่งโบราณคดี การรुकล้ำแหล่งโบราณคดี การทิ้งขยะและสิ่งต่างๆ ในแหล่งโบราณคดี การขุดหาสิ่งของมีค่าในแหล่งโบราณคดี การขโมยชิ้นส่วนหรือโบราณวัตถุในแหล่งโบราณคดี การทำลายทางอ้อมผ่านพิธีกรรมความเชื่อของชุมชน การจอบรถในแหล่งโบราณคดี และการฝ่าฝืนข้อห้ามของแหล่งโบราณคดี

๒. สภาพปัญหาการละเลยการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี ได้แก่ ขาดความร่วมมือการอนุรักษ์ดูแลแหล่งโบราณคดีของชุมชน ความสะอาดของแหล่งโบราณคดี ผู้ที่อยู่ใกล้ชิดแหล่งโบราณคดีขาดความรู้ ความเข้าใจของชุมชน ปัญหาที่ส่งผลกระทบอย่างมากในการดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีก็คือการขาดความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับการดูแลรักษา การเข้าถึงแหล่งโบราณคดี แหล่งโบราณคดีหลายแห่งเข้าถึงได้ยาก ขาดป้ายบอกชื่อและข้อมูลความสำคัญของแหล่งโบราณคดี แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในลุ่มแม่น้ำเลยส่วนใหญ่ ไม่มีป้ายบอกชื่อและข้อมูลความสำคัญของแหล่งโบราณคดี จึงทำให้ชาวบ้านหรือผู้เกี่ยวข้องไม่ทราบความสำคัญ จนนำไปสู่ปัญหาการละเลยต่อการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดี และการเกี่ยงความรับผิดชอบของหน่วยงานรัฐ

สาเหตุของปัญหาการรุกร้าและละเลยการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธ-ศาสนาในบริเวณ ลุ่มแม่น้ำเลย

การศึกษาสาเหตุปัญหาการรุกร้าและละเลยการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในลุ่ม
แม่น้ำเลย จังหวัดเลย มีประเด็นศึกษา ๒ ประเด็นใหญ่ คือ สาเหตุภายใน และสาเหตุภายนอก

๑. สาเหตุจากปัจจัยภายใน จากการที่ได้ลงพื้นที่วิจัยในครั้งนี้ ในเบื้องต้นได้ทราบถึงสาเหตุของการ
รุกร้าทำลาย และการละเลยการอนุรักษ์ที่เกิดขึ้นจากภายในชุมชน โดยเรานั้นสามารถแบ่งออกได้เป็นหลายกรณี
ด้วยกัน ได้แก่ ความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของคนในชุมชน ความไม่สนใจและขาดความเอาใจใส่ของชุมชน ความ
คิดเห็นที่แตกต่างกันของคนในชุมชน การเกี่ยงความรับผิดชอบของคนในชุมชน และการไม่เคารพสถานที่ ซึ่งสิ่ง
เหล่านี้เกิดจากการที่ชาวบ้านหรือนักท่องเที่ยวไม่มีความใส่ใจและไม่เห็นคุณค่าของโบราณสถาน พระพุทธรูปและ
แหล่งโบราณคดีนั้นๆ

๒. สาเหตุจากปัจจัยภายนอก จากการที่ได้ลงพื้นที่วิจัยในครั้งนี้ ในเบื้องต้นได้ทราบถึงสาเหตุของการ
รุกร้าทำลาย และการละเลยการอนุรักษ์ที่เกิดขึ้นจากภายนอกชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่ระบุว่ามาจากหน่วยงานภาครัฐที่มี
ความเกี่ยวข้อง สามารถแบ่งออกได้เป็นหลายกรณีด้วยกัน ได้แก่ ขาดการบังคับใช้กฎหมายอย่างจริงจัง หน่วยงาน
รัฐละเลยการดูแลเอาใจใส่แหล่งโบราณคดีในหลายๆด้านและละเลยแหล่งโบราณคดีที่ไม่ค่อยมีความสำคัญ
งบประมาณของหน่วยงานไม่เพียงพอ การขาดแคลนบุคลากรของหน่วยงานรัฐ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องไม่ให้ความรู้
ความเข้าใจชุมชน ขาดการสร้างสิ่งอำนวยความสะดวก ขาดการปรับปรุงทัศนียภาพนักท่องเที่ยวขาดความรู้ความเข้าใจ
และการเกี่ยงความรับผิดชอบของหน่วยงานรัฐ

แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย

จากสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจากการบุกรุก ละเลยและไม่เห็นคุณค่าของแหล่งโบราณคดีทาง
พระพุทธศาสนาในลุ่มแม่น้ำเลยของพระสงฆ์และคนในชุมชนเป็นปัญหาที่พบมากขึ้นในปัจจุบันจึงเป็นการอันสมควร
ที่ชาวบ้านในชุมชนและหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ควรตระหนักถึงความสำคัญและร่วมหาแนวทางในการแก้ไข
สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นนี้ต่อไป ผู้วิจัยจึงแยกแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาใน
ลุ่มแม่น้ำเลยเป็น ๓ แนวทาง คือ แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีในระดับนโยบาย แนวทางการ
อนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน และแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่ง
โบราณคดีขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

๑. แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีในระดับนโยบาย ได้แก่ รัฐจะต้องเป็นผู้ที่ให้ข้อมูล
ความรู้ที่เกี่ยวข้องในแหล่งโบราณคดีแก่พระสงฆ์และชาวบ้าน รัฐโดยกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา ควรมี
นโยบายส่งเสริมสนับสนุนให้มีคฤหาสน์ท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้น และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมบังคับใช้
กฎหมาย ควรมีนโยบายเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ มาบังคับใช้อย่างเด็ดขาด ตลอดจนตรา
ข้อบัญญัติท้องถิ่นเพิ่มเติมในการอนุรักษ์ และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย

๒. แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีระดับวัดและชุมชน จากผลการสำรวจที่พบภายใน
ชุมชนหลายแห่งที่มีแหล่งโบราณคดี มีสภาพปัญหาในรูปแบบที่ใกล้เคียงกัน เนื่องจากขาดความรู้ ความเข้าใจ
เกี่ยวกับประวัติศาสตร์โบราณคดีแห่งนั้น ปัญหาการขาดแคลนบุคลากร ผู้นำที่จะเข้ามาดูแลจากเหตุผลที่กล่าวมาใน
ข้างต้นนั้นถือได้ว่าเป็นปัญหาหลักสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนควรร่วมมือและจัดหาแนวทางที่ใช้การแก้ปัญหาาร่วมกัน
ควรมีการปลูกฝังจิตสำนึกในการอนุรักษ์และจิตสาธารณะต่อการรักษาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในลุ่ม
แม่น้ำเลย จังหวัดเลย

ภายในชุมชนของคนที่อยู่ใกล้กับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย ส่วน
ใหญ่มีความคิดเห็นที่ตรงกันในเรื่องที่ควรให้เด็กหรือเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์เพื่อที่จะปลูกฝังจิตสำนึก
ให้กับเด็กหรือเยาวชนเหล่านี้มาทำการพัฒนาต่อไปในอนาคต ควรมีการจัดอบรมให้ความรู้แก่คนในชุมชน เพื่อ
ส่งผลที่จะช่วยในการเสริมสร้างถึงจิตสำนึกของคนในชุมชนให้มีการอนุรักษ์ดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ให้มาก

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๓ “นวัตกรรมสร้างสรรค์ชุมชน และสังคมไทย ๔.๐”
วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ขึ้นและอยู่ชุมชนนั้นๆ ต่อไป มีการจัดทำหนังสือหรือสื่อภาพเคลื่อนไหว โดยให้เด็กนักเรียนหรือเยาวชนที่ได้รับการเรียนการสอนจากโรงเรียนเข้ามาร่วมสร้าง เว็บไซต์หรือเว็บไซต์แนะนำสถานที่ท่องเที่ยวแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่อยู่ในชุมชนนั้นๆ

ภายในชุมชนควรที่จะต้องมีการตั้งผู้นำหรือการตั้งตัวแทนขึ้นมาเพื่อเป็นผู้ที่คอยบังคับควบคุมให้ชาวชุมชนร่วมกันสอดส่องดูแลความเรียบร้อยของแหล่งโบราณคดี สิ่งทีผู้นำ พระสงฆ์และชาวบ้านต้องทำภายในชุมชน ต้องมีส่วนร่วมกันจัดกิจกรรมหรือเพณีในลักษณะเชิงท่องเที่ยวเพื่อดึงดูดให้บุคคลทั้งในและนอกเข้ามา มีการให้ความรู้เกี่ยวแหล่งโบราณคดี และคอยเป็นหูเป็นตาให้กับรัฐในการสอดส่องดูแลแหล่งโบราณคดีซึ่งเป็นมรดกของชาติ ที่เสมือนแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญให้ไว้ชนรุ่นหลังได้ศึกษา วัดและชุมชนต้องร่วมมือกันทำการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีขึ้นพื้นฐาน ซึ่งสามารถดำเนินการได้อย่างต่อเนื่อง เพื่อหยุดหรือบรรเทาเหตุแห่งการเสื่อมสภาพของโบราณสถาน โดยการดำเนินการนั้นไม่มีผลให้ลักษณะทางกายภาพของโบราณสถานเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เพื่อรอกการดำเนินการอนุรักษ์ขั้นสูงที่เหมาะสมในลำดับต่อไป

๓. แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีระดับจังหวัดและองค์กรทางด้านวัฒนธรรม จากข้อมูลซึ่งเป็นผลที่สามารถสรุปได้จากการสัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องสำหรับแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีระดับจังหวัดและองค์กรทางด้านวัฒนธรรมอย่างที่เราควรจะเป็น เพราะแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนานับว่ามีความสำคัญในการพัฒนาท้องถิ่นในหลายด้าน ตลอดจนเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจที่สืบทอดวัฒนธรรมและประเพณี เสริมสร้างภูมิทัศน์ให้แก่ชุมชน นอกจากนี้แหล่งโบราณคดียังเป็นแหล่งรวมของศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีชีวิตที่สั่งสมสืบทอดต่อกันมาจากชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานมาแต่โบราณ ซึ่งสิ่งเหล่านี้นับเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนนั้นๆ และมีคุณค่าอย่างยิ่ง จึงจำเป็นที่หน่วยงานราชการระดับจังหวัดและองค์กรทางด้านวัฒนธรรมจะต้องเข้ามามีบทบาทและรับผิดชอบโดยตรง เช่น

หน่วยงานราชการต้องมีส่วนสนับสนุนการช่วยดูแลและเป็นหูเป็นตาให้กับแหล่งโบราณคดี โดยร่วมมือและประสานงานกับสำนักศิลปากรที่ ๙ ขอนแก่น คอยประสานกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งมีศักยภาพสามารถช่วยดูแลถากถางวัชพืชที่ปกคลุมโบราณสถานให้สะอาด เรียบร้อย พัฒนาภูมิทัศน์ และอื่นๆ ได้ ผู้ว่าราชการจังหวัดและองค์กรทางด้านวัฒนธรรมระดับจังหวัดควรกำหนดแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีที่อยู่ในเขตพื้นที่รับผิดชอบเป็นวิสัยทัศน์ในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีอย่างต่อเนื่อง เพื่อจะได้เกิดการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบต่อไป

ฝ่ายปกครองท้องถิ่นและฝ่ายปกครองท้องที่ควรเข้ามามีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็งและเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ทั้งเทศบาลหรือองค์การบริหารส่วนตำบล ตลอดจนสภาวัฒนธรรมตำบลและสภาวัฒนธรรมอำเภอ ควรขยายเครือข่ายในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีเพิ่มมากขึ้น และนำเครือข่ายเหล่านั้นมาร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มแม่น้ำเลยต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งควรนำแหล่งโบราณคดีมาเป็นทุนทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม แล้วนำมาปรับใช้ชุมชนท้องถิ่น โดยการพัฒนา ส่งเสริมอาชีพ เพิ่มรายได้จากสิ่งที่มีอยู่

การสร้างเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธ-ศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย

การสร้างและทำงานของเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย คณะผู้วิจัยได้ศึกษาแนวทางการทำงานและศึกษาวิจัยจากเอกสาร ๒ กลุ่ม คือ แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเครือข่ายชุมชนในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดี และตัวอย่างงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเครือข่ายชุมชนในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดี

กระบวนการสร้างเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธ-ศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย โดยการผลักดันและขับเคลื่อนในขั้นต้นจากโครงการวิจัยเรื่อง “การอนุรักษ์และพัฒนา

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๓ “นวัตกรรมสร้างสรรค์ชุมชน และสังคมไทย ๔.๐”
วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย” นั้น มีกระบวนการทำงานเพื่อสร้างเครือข่ายตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

๑. ขั้นตอนการประสานงานผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยได้ทำหนังสือแนบสการ/เชิญผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในลุ่มแม่น้ำเลย ซึ่งประกอบไปด้วยพระสังฆาธิการจากวัดที่มีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาจำนวน ๑๘ รูป ผู้แทนหน่วยงานราชการที่มีส่วนเกี่ยวข้องจำนวน ๘ คน และประชาชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องหรือมีบทบาทในการดูแลแหล่งโบราณคดีร่วมกับพระสังฆาธิการและหน่วยงานราชการจำนวน ๕ คน มาร่วมการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อสร้างเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย ในวันที่ ๗ กันยายน ๒๕๕๙ ณ ห้องประชุมพระราชวิราภรณ์ อาคารสมเด็จพระพุฒาจารย์ (เกี่ยว อุปเสโณ) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์เลย

๒. ขั้นตอนการประชุมผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้นำเสนอรายงานการเก็บข้อมูลด้านประวัติศาสตร์และความสำคัญของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย ตลอดจนสภาพปัญหาการรูกล้ำ ทำลายและละเลยการอนุรักษ์ และแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย ซึ่งได้จากการสำรวจ การสังเกต และการสัมภาษณ์บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งนำมาสู่การสร้างเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และร่วมกันอนุรักษ์พัฒนาอย่างยั่งยืน เป็นระบบและมีเครือข่ายในระดับชุมชน

๓. ขั้นตอนการคัดเลือกคณะทำงานเครือข่ายชุมชน ที่ประชุมได้มีมติเลือกพระครูประกาศร์จันทโชติ เจ้าอาวาสวัดศรีจันทร์ เป็นประธานเครือข่าย พระครูสิทธิธรรมาภรณ์ เจ้าอาวาสวัดโพทันทน์ และพระอธิการณัฐนันท์ อานนโท เจ้าอาวาสวัดยอดแก้ว เป็นรองประธานเครือข่าย และมีการเลือกพระมหาสมศักดิ์ สติสมปนโน รองเจ้าอาวาสวัดศรีจันทร์ เป็นเลขานุการและผู้ประสานงานเครือข่าย พร้อมทั้งเลือกกรรมการบริหารงานเครือข่าย ที่มีทั้งพระสังฆาธิการและคฤหัสถ์อีก ๗ รูป/คน

ที่ประชุมเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย ได้กำหนดบทบาทหน้าที่ของคณะทำงานเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย ดังนี้

๑. ทำหน้าที่ประสานงานระหว่างวัดหรือชุมชนที่มีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในลุ่มแม่น้ำเลย กับเจ้าหน้าที่กรมศิลปากร กรมการศาสนา สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเลย และสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเลย เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนข้อมูลในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในลุ่มแม่น้ำเลยร่วมกัน

๒. ทำหน้าที่แจ้งข่าวสารการดำเนินการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีจากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ให้เครือข่ายตามวัดหรือชุมชนต่างๆ ได้รับทราบร่วมกัน

๓. ทำหน้าที่ประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชนเพื่อหางบประมาณมาดำเนินการบูรณะซ่อมแซมและพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในลุ่มแม่น้ำเลยให้อยู่ในสภาพคงทน และอยู่ในภูมิทัศน์ที่เหมาะสม

๔. ทำหน้าที่ขับเคลื่อนและส่งเสริมการพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในลุ่มแม่น้ำเลย ให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนา ศิลปะกรรมและวัฒนธรรมในระดับจังหวัดเลย

๕. ทำหน้าที่จัดการประชุมเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย เป็นประจำทุกปี เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้การทำงานด้านการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในลุ่มแม่น้ำเลยร่วมกัน

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๓ “นวัตกรรมสร้างสรรค์ชุมชน และสังคมไทย ๔.๐”
วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๖. คณะทำงานเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย แต่ละชุดมีวาระในการดำเนินงาน ๓ ปี เมื่อหมดวาระให้มีการดำเนินการประชุมเพื่อคัดเลือกคณะทำงานชุดใหม่ตามความเหมาะสม

บทบาทหน้าที่ของคณะทำงานเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลยข้างต้นนี้ ถือเป็นแนวทางการจัดการและการบริหารงานเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลยที่จะมีการดำเนินการต่อไปอย่างน้อยก็เป็นวาระละ ๓ ปี ซึ่งถือเป็นมิติใหม่ของการทำงานโดยอาศัยความร่วมมือของชุมชน

ในการทำงานของเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลยนั้น ได้มีความพยายามในการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์หรือบูรณาการใช้ในการทำงานอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดี เพื่อให้เกิดผลอย่างเป็นรูปธรรมและมีประสิทธิภาพในการทำงานมากขึ้น

แนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มแม่น้ำเลย คณะผู้วิจัยได้นำหลักพุทธธรรม “**อปริหานิยธรรม**” มาประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีเชิงบูรณาการ อันจะส่งผลให้เกิดแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาที่เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น ซึ่งประกอบไปด้วย (๑) หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์, (๒) พร้อมเพรียงกันประชุม, (๓) ไม่บัญญัติสิ่งทีพระพุทธเจ้าไม่ทรงบัญญัติ, (๔) ภิคุเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก เคารพนับถือภิคุเหล่านั้น, (๕) ไม่ลุอำนาจตนหาคือความอยากที่เกิดขึ้น, (๖) ยินดีในสนาสนะปา และ (๗) ตั้งสติระลึกรู้ไว้ในใจว่าเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายผู้มีศีลงาม

อปริหานิยธรรมทั้ง ๗ ประการ ถือว่าเป็นธรรมที่ทำให้เกิดความเจริญทั้งส่วนตนและส่วนรวม และยังเป็นหลักปฏิบัติที่นำความสุขความเจริญมาสู่หมู่คณะ เป็นหลักธรรมที่เน้นความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ความสามัคคีของหมู่คณะ และการเคารพนับถือซึ่งกันและกัน สามารถนำหลักพุทธธรรมอปริหานิยธรรมมาประยุกต์เพื่อเป็นแนวทางในการบูรณาการการทำงานของเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลยได้ เพื่อที่จะนำพาให้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลยได้รับการอนุรักษ์และพัฒนา เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี พระพุทธศาสนาและศิลปกรรม สำหรับนักเรียน นักศึกษา เยาวชน ตลอดจนประชาชนในท้องถิ่นและนักท่องเที่ยว ได้เกิดความรู้ความเข้าใจและความภาคภูมิใจสืบไป

ข้อเสนอแนะ

เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดสำหรับการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย และสังคมโดยรวม สำหรับการนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิจัยไปประยุกต์ใช้ คณะผู้วิจัยมีความเห็นเกี่ยวกับข้อเสนอแนะในการนำผลจากการวิจัยไปปฏิบัติสำหรับผู้เกี่ยวข้องเป็น ๓ ส่วน ดังนี้

ส่วนแรก เป็นข้อเสนอแนะในเชิงนโยบายสำหรับหน่วยงานหรือการสนับสนุนจากภายนอกชุมชน ซึ่งเป็นหน่วยงานภาครัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งมีความจำเป็นที่หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องจะต้องสนับสนุนและเป็นผู้ที่ให้ข้อมูลความรู้ที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ และกฎหมายที่เกี่ยวข้องแก่ชาวบ้าน มีการประสานงานกับหน่วยงานหลายฝ่ายและทุกครั้งที่จัดอบรม เปิดโอกาสให้ชาวบ้านแสดงความคิดเห็นเพื่อให้รัฐมีส่วนร่วมเพื่อหาทางออกให้กับประชาชน มีการจัดสิ่งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภคต่างๆ ให้ทั่วถึง เช่น ถนนหนทาง แสงสว่าง ป้ายข้อมูล ป้ายบอกทาง การซ่อมบำรุงหรือบูรณะ เป็นต้น

ควรมีการจัดทุนหมุนเวียนที่เกิดจากภาครัฐและเอกชนที่เข้ามาช่วยเหลือ ในการถวายพระสงฆ์สามเณร หรือจ้างชาวบ้านเข้ามาดูแลความสะอาด รักษาความปลอดภัยให้แก่นักท่องเที่ยวตามแหล่งโบราณคดี และสนับสนุนงบในการจัดอบรมยุวมัคคุเทศก์ หรือสนับสนุนเงินทุนในการวิจัยเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนแก่ชุมชน ขอความร่วมมือกับมัคคุเทศก์ท้องถิ่นที่นำนักท่องเที่ยวมาเที่ยวชม โดยให้อธิบายความรู้และความสำคัญของแหล่งโบราณคดี

การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๓ “นวัตกรรมสร้างสรรค์ชุมชน และสังคมไทย ๔.๐”
วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ทางพระพุทธศาสนาในลุ่มแม่น้ำเลยอย่างครบถ้วนเพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญทางประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่มีต่อท้องถิ่น และที่สำคัญคือ กระทรวงศึกษาธิการควรส่งเสริมให้สถาบันการศึกษาในชุมชนจัดทำหลักสูตรประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เพื่อให้ความรู้และปลูกฝังจิตสำนึกให้กับนักเรียนอันจะนำไปสู่การเรียนรู้ และการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ในอนาคต

ส่วนที่สอง เป็นข้อเสนอแนะสำหรับชุมชน ที่ควรมีการปลูกฝังจิตสำนึกในการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาให้กับประชาชน เด็กหรือเยาวชน มีส่วนร่วมในการการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในลุ่มแม่น้ำเลยให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยว มีการจัดอบรมให้ความรู้แก่คนในชุมชน เพื่อการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจทางด้านประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ วัฒนธรรมและสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีหรือแหล่งศิลปกรรม มีการจัดประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวอย่างจริงจัง จัดสภาพภูมิทัศน์รอบๆ แหล่งโบราณคดีให้เหมาะสม มีการจัดทำหนังสือหรือสื่อภาพเคลื่อนไหว รวมทั้งเว็บไซต์แนะนำสถานที่ท่องเที่ยวในบริเวณใกล้เคียง ผู้นำชุมชนเองต้องเป็นผู้นำในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ให้ความรู้ชาวบ้านในการคอยสอดส่องดูแลช่วยเจ้าหน้าที่ และจัดกิจกรรมในลักษณะการท่องเที่ยวและพัฒนาโบราณสถานโดยชุมชนร่วมมือกัน

ส่วนที่สาม เป็นข้อเสนอแนะสำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งควรร่วมมือและประสานงานกับกรมศิลปากร ในการเฝ้าระวังการบุกรุกและทำลายแหล่งโบราณคดี ช่วยดูแลกลางวัชพืชที่ปกคลุมแหล่งโบราณคดีหรือแหล่งศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนาให้สะอาด เรียบร้อย และพัฒนาภูมิทัศน์ กำหนดวิสัยทัศน์ในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณลุ่มแม่น้ำเลยอย่างชัดเจนเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ควรดำเนินการขยายเครือข่ายในการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ และการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีเพิ่มมากขึ้น และนำเครือข่ายนั้นมาร่วมมือกันในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีในท้องถิ่นนำมาเป็นทุนทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เพื่อมารับใช้ชุมชนท้องถิ่น โดยการพัฒนา ส่งเสริมอาชีพ เพิ่มรายได้จากสิ่งที่มีอยู่ต่อไป

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๑๑. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๔.
- กรมศิลปากร. พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๐๔ แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ.๒๕๓๕ พร้อมด้วยระเบียบ ประกาศ และคำสั่งที่เกี่ยวข้อง. กรุงเทพฯ: กลุ่มงานนิติการ สำนักงานเลขาธิการกรม กรมศิลปากร, ๒๕๔๑.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดเลย. กรุงเทพฯ: cursaladpru, ๒๕๔๔.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). การพัฒนาที่ยั่งยืน. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมล คีมทอง, ๒๕๕๒.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก, ๒๕๕๗.
- พระราชวรเชษฐ์ และคณะ. “รายงานการวิจัยเรื่องการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีตำบลนครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร”. รายงานการวิจัย สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖
- สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร. แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานสำหรับพระสงฆ์. กรุงเทพฯ: สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๕๐.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. มิติชุมชน: วิถีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจและการจัดการทรัพยากร. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๔.